

POTREBA I MOGUĆNOST MEĐURELIGIJSKOG DIJALOGA U BiH

Mato ZOVKIĆ

UDK 2-67(497.6)

SAŽETAK: U ovom članku autor, na temelju dugogodišnjeg iskustva, razmatra potrebu i mogućnost međureligijskog dijaloga u BiH. U prvom dijelu članka skreće pozornost na *Deklaraciju religija o zajedničkoj ljudskosti*, potpisanoj u Ujedinjenom Kraljevstvu u rujnu 2016., koja se bazira na dobroj praksi i iskustvu dijaloga i suradnje u Britaniji. Deklaracija je namijenjena radu s učenicima osnovnih i srednjih škola te lokalnim vjerskim skupinama na molitvi i pastoralnim skupovima. U drugom dijelu rada, autor predstavlja moguću i potrebnu saradnju na planu razvoja ekološke svijesti kod učenika u BiH, o čemu u vjeronaučnim programima i udžbenicima već postoji određena građa, kao jedan od vidova zajedničke saradnje. U radu se također ističe da je svrha dijaloga međusobno upoznavanje, otklanjanje postojećih predrasuda i priprava za sudjelovanje u humanitarnim projektima, a da bi vjeroučitelji trebali dijaloškim primjerom i poučavanjem svojim đacima i njihovim roditeljima pokazivati da u pluralnom građanskom društvu možemo prakticirati slobodu religije bez vrijeđanja onih koji su među nama drugačiji.

Ključne riječi: međureligijski dijalog u BiH, Deklaracija religija o zajedničkoj ljudskosti, vjeroučitelji, ekološka etika, međusobno upoznavanje

R adujem se što se održavaju ovi seminari za vjeroučitelje muslimane, pravoslavce, katolike i Židove u osnovnim i srednjim školama BiH. Sjetimo se da su nakon urušavanja komunističkog sustava i osamostaljenja BiH u novu, međunarodno priznatu državu, vjerski poglavari zatražili ponovno *uvođenje konfesionalnog vjeronauka* u državne škole kakav je postojao za vrijeme austrijske uprave (1878.-1918.) i prve Jugoslavije (1919.-1941.) Kad kažemo konfesionalni vjeronauk, mislimo na to da ga predaju pripadnici Islamske zajednice te Pravoslavne

i Katoličke crkve koji su završili teološki studij svoje konfesije te od nadležnog vjerskog poglavara predloženi direktorima škola na određenom području za izvođenje vjeronaučne nastave, prema programu i udžbenicima koje priređuju religijski pedagozi u dogovoru s vjerskim poglavarima.

Moja teološka specijalnost je Novi zavjet u programu katoličkog studija teologije, ali se po mandatu vrhbosanskog nadbiskupa kardinala Vinka Puljića već 25 godina bavim i međureligijskim dijalogom u našim prilikama te sam o tome do sada objavio tri knjige. Budući da ovo nije znanstveni skup nego seminar za vjeroučitelje, govorit ću više iz svoga iskustva nego na temelju znanstvenog istraživanja.

Vjera nas motivira da poštujemo zajedničku ljudskost i socijalne potrebe jedni drugih

Zavirimo malo u iskustvo i dobru praksu vjerskih službenika i vjeroučitelja u Ujedinjenom kraljevstvu. Podsjetimo se da UK sačinjavaju četiri naroda koji su po vjeri većinom anglikanski kršćani: Englezi, Irci, Škoti i Velšani. Profesori i studenti Univerziteta St. Andrew u Škotskoj otvorili su u rujnu 2015. godinu međuvjerskog dijaloga kao odgovor nasilju u ime religije. Svečanosti otvaranja prisustvovao je Dalai Lama a indijski profesor povijesti Arun Gandhi, praunuk Mahatme Gandhija, održao je prigodno predavanje. Ova posebna godina na St. Andrew

¹ Izlaganje na seminaru za vjeroučitelje u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, 26. novembra 2016.

University završila je u rujnu 2016. trodnevnom konferencijom na temu “Znanost, tekstovi i služenje: prema dijalogu kršćana, hindusa i budista”. Na početku konferencije, 23. rujna potpisana je i prihvaćena *Deklaracija religija o zajedničkoj ljudskosti*. Tekst deklaracije sastavio je Mario Aguilar, profesor i direktor Centra za proučavanje religije i politike na St. Andrew's. Uz čelnike Univerziteta Sv. Andrija Deklaraciju su potpisali predstavnici religija koje javno djeluju u Ujedinjenom Kraljevstvu, neki predstavnici budizma i hinduizma iz Azije te neki diplomirani nastavnici koji su tu završili studij a sada se bave međuvjerskim dijalogom i suradnjom. Delegacija potpisnika 23. rujna 2016. sastojala se od 130 članova iz 19 zemalja. Deklaracija je namijenjena radu s učenicima osnovnih i srednjih škola te lokalnim vjerskim skupinama na molitvi i pastoralnim skupovima. Profesor Aguilar predstavio je Deklaraciju pred potpisivanje: “Ovo je veličanstvena prigoda u kojoj skupina vjerskih poglavara, članova vjerskih zajednica i mladih proglašava mogućnost zajedničke ljudskosti (*shared humanity*). Oni izjavljuju da religija nije problem društvu nego rješenje za izoliranje onih koji su radikalizirani i ne pridonose suradnji unutar društva kakva se očekuje od vjerskih zajednica”. Sve ovo dostupno je uz natuknicu “Declaration on a shared humanity” na internetu.

Prema članku Wikipedije “Religion in the United Kingdom” (vid 8. 11. 2016.) Ujedinjeno Kraljevstvo ima 63 milijuna stanovnika od kojih su 59% kršćani različitih konfesija (najviše anglikanci, katolika 8%); muslimana ima oko 3 milijuna, Židova oko 270.000, hinduista 835.000, sika 432.000, budista 261.000, “ostalih” 262.000, onih koje se na popisu stanovništva 2011. nisu izjasnili o svojoj religiji 20 milijuna. Evo teksta usvojene Deklaracije:

1. Izjavljujemo da su sva ljudska bića rođena jednaka te da imaju zajedničke nade, težnje, dostignuća, patnje i snove u vremenu zajedničkog putovanja kao ljudska bića.
2. Izjavljujemo da ljudska bića mogu slobodno odabrati put kroz život u okviru pravâ i obvezâ koje svi imamo te pridonositi zajedničkom dobru čovječanstva.
3. Izražavamo poštovanje i dobru volju prema svim religijskim tradicijama koje podupiru mirnu, zajedničku suradnju i čestitost.
4. Zajednički nam je hod prema Apsolutnom i kao takvi priznajemo različnost putova, tekstova i tradicija koje kani-mo poštivati te nastojati da ih i drugi poštuju.
5. “Želim biti uvijek obilna riznica osjećajnim bićima, siromašnima i zapostavljenima, te im biti na dohvat kao drugačiji izvor (*varied source*) svega što bi im moglo zatrebati” (*The Way of the Bodhisattwa* III, 10).
6. “OM. Ova vječna Riječ je sve – što je bilo, što jest i što će biti – i što je iznad u vječnosti. Sve je OM” (*Man-dukyu Upanishad*).
7. Blagoslovljeno je doba u kojem se sjećam Tebe, blagoslovljeno je djelo učinjeno za Tebe, blagoslovljeno je srce u kojem prebivaš Ti, Bože, koji sve darivaš, moj Bože! Ti si sveopći Otac svih nas. Ti prebivaš duboko u svima i u svakom srcu. Svi dobivaju udio u Tvojim Milosti (*Sri Guru Granth Sahib*, str. 97).
8. Šema Jisrael, Adonai Elohenu, *Adonai ehad – baruk šem kevod malkuto Polam va 'ed* (Pnz 6,4-9).
9. U ime Boga milostivog, milosrdnog; neka bude hvaljen Bog, gospodar svjetova, veoma milostivi, veoma milosrdni (*Kur'an*, Fatiha).
10. “Oče, neka svi budu jedno, kao što si ti u meni i ja u tebi neka i oni budu u nama, da svijet uzvjeruje da si me ti poslao” (Iv 17,21).
11. Izjavljujemo da kao braća i sestre možemo stavljati na

raspolaganje svim ljudskim bićima (*share with all human beings*) svoju radost, mir i sreću dnevnom molitvom i meditacijom.

Deklaracija je pisana jednostavnim jezikom koji mogu razumjeti učenici i nastavnici a pojedine točke preuzimaju citate iz religija koje sudjeluju u projektu: judaizma, kršćanstva, islama, budizma, hinduizma. Pisana je na temelju iskustva međureligijske suradnje te spremnosti kršćana kao većinske religije da članovima manjinskih religija osiguraju nužna prava kao građanima i članovima pluralnog društva. Osnovni pojam “zajednička ljudskost” (*shared humanity*) je priznavanje ljudskog dostojanstva svima zato što su ljudske osobe, bili članovi manjinske ili većinske nacije, religije, kulture. Kod nas katolika ovo temeljno ljudsko dostojanstvo ugrađeno je u Deklaraciju o religijskoj slobodi te u Deklaraciju o odnosu Crkve prema Židovima, muslimanima i drugim vjernicima na Drugom vatikanskom saboru god. 1965. Muslimani su to prihvatili otvorenim pismom njihovih čelnika iz god. 2007. *Zajednička riječ za nas i vas*, upućenim papi Benediktu i drugim kršćanskim poglavarima. Tu nude međureligijski dijalog i suradnju na temelju kur'anske i biblijske zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjima.

Vratimo se iskustvu dijaloga i suradnje u Britaniji. Tamo su već više od jednog stoljeća počeli doseljivati muslimani, budisti i hindusi iz bivših kolonija. Unatoč tome što su se državne vlasti pokazale spremnima da im zagarantiraju mirno stanovanje, školovanje djece po britanskom sustavu i prakticiranje vlastite religije, trebali su proći deceniji da kršćani kao religijska većina u vlastitim glavama i srcima stvore prostor za drugačije. Nisu, dakako, ni danas riješeni svi problemi. Ima ekstremista među svima koji uglavnom slabo poznaju vlastitu religiju ali prisvajaju sebi pravo da budu jedini tumači Božje objave. Kao delegat Biskupske konferencije BiH sudjelovao sam od 1. do 3. svibnja 2013. na konferenciji delegata Biskupskih konferencija

Europe (CCEE) u Londonu s temom "Religijski identitet mladih muslimana i mladih kršćana u Europi". Bili smo zaduženi da izvijestimo o stanju u svojim zemljama, saslušali smo rezultate jednog sociološkog istraživanja i raspravljali smo o zajedničkim problemima. Za mene je prava poslastica susreta bio nastup baronese Sadžide Husein Warsi, ministrice za vjerska pitanja u tadašnjoj vladi. Predstavio ju je katolički biskup Kevin McDonalds, zadužen unutar Biskupske konferencije za koordinaciju katoličkih inicijativa međureligijskog dijaloga. Posebno joj je zahvalio što je pred pohod pape Benedikta XVI. Velikoj Britaniji preko medija pripremala javnost za taj prvorazredni događaj. Ona nam je u svom živahnom izlaganju istaknula kako je odrasla među doseljenicima iz Pakistana koji su oštro kritizirali njezina oca što je svojoj ženi dopustio da položi vozački ispit kako bi njihove kćeri mogla voziti u školu. Još su ga više napadali što je Sadžidi dopustio univerzitetski studij, jer da je to nečuveno za pakistanske djevojke u domovini. Ponosna što je u sebi uskladila muslimanski i britanski identitet, prijavila se kao kandidat na posljednjim izborima, pobijedila te sada i drugim doseljenicima kao politička djelatnica pomaže da njeguju različite vidove svoga identiteta.

U međuvremenu je nakon niza terorističkih napada koje su počinili muslimanski ekstremisti u New Yorku, Londonu, Madridu, Parizu i drugdje porasla kod kršćana kao većinske religije islamofobija ili neopravdani strah od muslimana kao opasnosti. Drugi uspjeti primjer muslimana u Britaniji je sin doseljenih muslimana Sadiq Khan, novi gradonačelnik Londona koji je na demokratskim izborima pobijedio druge rivale 5. svibnja 2016. Ima 45 godina, po zanimanju je pravnik specijaliziran za ljudska prava. Rođen je u južnom Londonu kao peto od osmero djece doseljenog Pakistanca, vozača gradskog autobusa. Majka im je švelja (seamstress). Oženjen je britanskom muslimankom koja je također pravica, imaju dvije kćeri tinejdžerke. U

svoj program pred izbore stavio je ovo: "Hoću da svi Londonci imaju iste mogućnosti koje je naš grad dao meni: dom koji mogu priuštiti, posao u skladu s njihovom naobrazbom, doličnu plaću i siguran, čist i zdrav okoliš." Nakon izbora izjavio je da kod londonskih sugrađana cijeni pobjedu nade nad strahom.

Vjeroučitelji mogu zajedno s drugim nastavnicima odgajati mlade da čuvaju zdrav okoliš

U vrijeme moje srednje škole i fakulteta te prvih 27 godina svećeničkog djelovanja u ondašnjoj republici BiH unutar Jugoslavije simbol napretka i razvoja bili su dimnjaci zeničke željezare. Sukljanje otrovnog dima i plinova smatrano je znakom ubrzanog razvoja. Ipak su u to vrijeme neka poduzeća oko Visokog ispuštala u rijeku Bosnu svoje otpadne vode od kojih su ugibale tisuće riba i novine su povremeno pisale o opasnosti od zagađivanja okoliša. U takvim prilikama uvedene su u program obrazovanja za osnovce i srednjoškolce i teme iz ekologije. Zlatko Nedić, u članku "Ekološka edukacija u obrazovnom sustavu Bosne i Hercegovine" (dostupan na internetu, uvid 18. 11. 2016.) kaže da je temelj ekološke edukacije obrazovanje učenika i studenata, jer oni će imati važnu ulogu u socioekonomskom napretku. On ističe: "Dok su neke zemlje uveliko napredovale na polju obrazovanja mladih u ekološkom smislu, druge pak, u tom pogledu, nisu daleko otišle. Djelovanjem svjetskih organizacijskih struktura, kao što je UNESCO, neke zemlje su ostvarile bitan napredak u podizanju ekološke svijesti mladih, a temelji toga napretka ostvareni su u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, najbolji pokazatelj nedostatka ekološke svijesti i znanja iz ekologije vidljiv je u vrlo malom broju provedenih istraživanja na ovom polju. Iako deficitaran, broj radova koji govore o sposobnosti učenika da aktivno primjenjuju znanja stečena iz nastavnih predmeta koji imaju

ekološke sadržaje, pokazuje da je znanje iz oblasti ekologije kod učenika na prijelazu između srednje i niske razine. Iako se danas smatra jednom od najheterogenijih zemalja svijeta u pogledu biodiverziteta, Bosna i Hercegovina nema utemeljenu strategiju razvoja i obrazovanja u cilju očuvanja prirodne raznolikosti i prirodne baštine". Ove tvrdnje temelji na svome znanstvenom radu iz 2013. godine. Drago Lugić, inspektor-prosvjetni savjetnik za biologiju u Republickom pedagoškom zavodu u Banja Luci, u članku "Ekološko vaspitanje i obrazovanje u srednjim školama u Republici Srpskoj" (dostupan na internetu, uvid 18. 11. 2016.) navodi u kojim predmetima i razredima osnovci i srednjoškolci dobivaju na rate znanje i vještine za čuvanje okoliša tokom svoga školovanja. Pokazuje kako i zašto se pogoršava ekološka zagađenost te predlaže veće zalaganje, osobito u predmetima "biologija" i "zaštita životne sredine" u srednjim školama. U zaključku predlaže za svu BiH: "Proces provođenja reformi (politička, ekonomska, školska itd) u sebi bi trebao sadržavati 'ekološka znanja' odnosno taj bi proces u svoje temelje trebao ugraditi i ekološki potencijal zemlje, te bi trebao težiti za rješavanjem ekoloških problema i održivim razvojem. Zato je edukacija na svim nivoima i prema svim akterima podjednako važna" (str. 12).

U svim školama učitelji i nastavnici odgajaju učenike u čišćenju razreda, dvorišta, parkova. U te ekološke projekte škola gdje rade trebali bi biti aktivno uključeni i vjeroučitelji različitih konfesija, jer svi trebamo zdravu vodu, zemlju i zrak. U vjeronaučnim programima i udžbenicima već postoji određena građa o ekologiji. U islamskom vjeronauku počinje se već u 4. osnovne gdje tema broj 5 glasi: "Islamski odgovori na izazove suvremenosti". U njoj je planirana nastavna jedinica "Suodgovornost za zaštitu okolice". Nadalje, u islamskom vjeronauku za prvi razred srednje škole postoji tema "Islam i ekologija" koja se razrađuje u tri nastavne jedinice:

- Čovjek i ekologija;
- Pomoć vjere u zaštiti prirode;
- Voda – blagodat života (uvid na internetu 18. 11. 2016.)

Pri obradi prve od ovih jedinica “pruža se mogućnost upoznavanja uloge prirode i u drugim religijama s ciljem njihovog upoznavanja i uvažavanja”. Uz obradu treće jedinice predložena je debata o ulozi vode u islamu, higijeni, mudrosti Stvaranja i Milosti. U kognitivnim rezultatima teme predviđeno je vrednovanje ekološke kulture muslimana, duhovne ekologije te uloge čovjeka u prirodi. Na afektivnom području predlaže se da đaci uče mijenjati navike te razlikovati tlačitelje od korisnika prirode. Tema “Islamski odgovori na izazove suvremenosti” ponovno dolazi u programu za 4. srednje te je razrađena u tri nastavne jedinice:

- Islam i pitanje bioetike;
- Zdrav život i bolesti ovisnosti;
- Odgovor islama na nasilje, nepravdu, rat i terorizam (uvid 21. 11. 2016.).

Iz ovog pregleda izlazi da je tema odgoja za zaštitu prirodne sredine najviše obrađena u islamskom vjeronauku u BiH.

Kod katolika, u udžbeniku Bože Vulete i Rebeke Anić *Na putu mira* (Split 1999) predložena je i tema “U miru sa svim stvorenjem” (str. 231-252) u kojoj je sv. Franjo dočaran kao uzorni štovatelj prirode i životinja. Tu je istaknuto: “Dok razvijene zemlje žive u ozračju *podivljalog konzumerizma*, dotle ljudi u siromašnim zemljama osjećaju da imaju jednako pravo na bolji životni standard. Jedni ugrožavaju okoliš zbog raskošnog načina življenja, a drugi ti isto čine da bi uopće mogli preživjeti. Agresivna promidžba luksuznog života potiče i ljude u siromašnim zemljama da ostvare svoje težnje za bogatim životom. U svom nastojanju da to ozbilje, ljudi postaju razočarani” (235). U katoličkom udžbeniku vjeronauka za 4. srednje škole postoji tema “Briga za okoliš” (str. 140-147). Na početku su kosim slovima navedeni veliki ekološki problemi:

- *Globalno zatopljenje, globalna prijetnja!*
- *Iscurilo 2000 tona nafte u more!*
- *Ugljični dioksid iz tvornice otrovao prolaznika!*
- *Ekoudruge žele zaustaviti gradnju postrojenja u Dalmatinskoj zagori!*
- *Odumiranje stabala jele u Gorskom kotaru!*
- *Ozonska rupa se povećava!*

U pamtljivim citatima stoji, između ostaloga, da se u Velikoj Britaniji potroši godišnje 225 milijuna eura za čišćenje žvakaćih guma s ulica. U dijelu kateheze naslovljenom “Odgoj za ekološku odgovornost” istaknuto je kako je “za ekološku odgovornost potrebno usvajati nova znanja, mijenjati svijest i navike. Potrebna je etika odgovornosti shvaćena kao obveza čovječanstva prema bezuvjetnom vlastitom opstanku” (str. 142). U sažetku na kraju kateheze istaknuto je kako *ekološka etika* obuhvaća skrb za čuvanje prirode i posebnosti kulturnog blaga i običaja naroda.

Poznato je da Srpska pravoslavna crkva u BiH tek od prošle jeseni uvela vjeronauk za srednjoškolce u Distriktu Brčko. U tom programu ponovljena je tema “odnos prema tvorevini” iz udžbenika za deveti razred u Republici Srpskoj te u program za 4. srednje dodana nova tema: “Hrišćanstvo i ekologija”. Međutim, našao sam na portalu “Manastir Lepavina – Srpska pravoslavna crkva” (uvid 19. 11. 2016.) preveden dokument “Stav Ruske pravoslavne crkve u vezi s ekološkim problemima” (tri stranice). Lepavina je mjesto u Eparhiji zagrebačko-ljubljanskoj, nalazi se u općini Sokolovac županije Koprivničko-križevačke. Ovaj dokument usvojio je Arhijerejski sabor Ruske pravoslavne crkve na zasjedanju 2. do 5. veljače 2013. Istaknuto je kako “treba razmjenjivati iskustva u ovoj oblasti u međukršćanskom i međureligijskom dijalogu”. Također je naglašeno kako “pravoslavlje uči neka se u ljudima odgaja umjerenost i uzdržanost u zadovoljavanju životnih potreba, odgovornost za vlastita djela, odricanje od suvišnih stvari, između

ostalog i od nebrizljivog korištenja namirnica, zatim poštovanje prema potrebama drugih ljudi i shvaćanje važnosti duhovnih vrijednosti za svakog čovjeka”. Monasi i svećenici potaknuti su da se uključe u proučavanje osnova ekologije kao znanosti i zakona funkcioniranja biosfere. “Smatramo da je za odgoj djece i omladine u duhu odgovornosti za stanje prirode neophodno svrsishodno uvođenje tema kršćanske ekološke etike u crkvene, a po mogućnosti i u svjetovne obrazovne i odgojne programe, pomoć u uvođenju ekološke tematike u krug znanstveno-pedagoške djelatnosti visokoškolskih ustanova, škola za vjeronauk, pravoslavnih kampova, kao i u dodatno duhovno obrazovanje i kurseve za prekvalifikaciju. Poželjna je i organizacija specijalnih crkvenih kurseva i obrazovnih programa koji objašnjavaju pravoslavno viđenje ekološke problematike studentskoj i znanstvenoj javnosti, a također su poželjni redovni teoretski i praktični satovi ekologije za djecu i odrasle”. Možemo se nadati da će ubrzo i Pravoslavna Crkva u Srbiji te potom u BiH pozitivno reagirati na ovaj poticaj Ruske pravoslavne crkve oko uvođenja ekologije u redovni obrazovni proces vjerničke i druge djece.

Muslimanski, katolički i pravoslavni dokumenti o ekologiji u školama spominju *ekološku duhovnost i ekološku etiku*. Papa Franjo dao je šestom poglavlju svoje *Enciklike o brizi za zajednički dom* od 24. 5. 2015. naslov “Ekološki odgoj i duhovnost” (posljednje poglavlje, str. 155-184 hrvatskog prijevoda, izdanog u Zagrebu sredinom rujnu 2015.). U tom dijelu papa daje podršku mladima koji u obitelji i školi uče čuvati okoliš. Papa s radošću ustanovljuje kako su prošireni ciljevi odgoja za okoliš: prije su države i međunarodne organizacije sprečavale rizik po okoliš, a sada se u širim slojevima stanovništva različitih zemalja ruše mitovi o neograničenom napretku, konkurenciji, konzumerizmu i neobuzdano slobodnom tržištu. “Odgoj također nastoji obnoviti različite razine ekološke ravnoteže: unutaraju ravnotežu sa

samima sobom, solidarnu ravnotežu s drugima, prirodnu ravnotežu sa svim živim bićima i duhovnu ravnotežu s Bogom. Odgoj za okoliš treba nam pomoći učiniti iskorak prema onom Misteriju, iz kojega ekološka etika crpi svoje najdublje značenje. S druge strane, ima odgojitelja koji su sposobni pedagoške putove jedne ekološke etike zasnovati tako da oni uistinu pomažu ljudima rasti u solidarnosti, odgovornosti i skrbi, utemeljenoj na suosjećanju” (br. 210). Papa u nastavku ističe da je za stvaranje ekološkog građanstva nužno mijenjati ponašanje ljudi ili provoditi zakone koje propisuju demokratske države i preporučaju različite institucije UN. On preporuča da nosimo topliju odjeću mjesto uključivanja grijanja u prostorijama gdje zimi boravimo, jer time štedimo energiju i tako pomažemo štititi okoliš. Zatim nastavlja: ”Plemenito je preuzimanje brige za stvoreni svijet čineći male svakidašnje aktivnosti, i upravo je divno kako odgoj može postići stvarne promjene u načinu života. Odgoj za odgovornost prema okolišu može potaknuti načine ponašanja koji izravno i bitno utječu na skrb za okoliš, primjerice: izbjegavanje uporabe plastike i papira, smanjenje potrošnje vode, odvajanje otpada, kuhanje samo onolike količine hrane kolika se može pojesti, pokazivanje skrbi za druga živa bića, korištenje javnog prijevoza ili dijeljenje troškova prijevoza jednim automobilom, sadnja novih stabala, gašenje nepotrebnog svjetla i brojne druge navike. Sve to odražava velikodušnu i dostojanstvenu kreativnost, koja pokazuje ono najbolje u ljudskom biću” (211). Ovo mladi uče u vlastitim obiteljima koje su škola socijalizacije te u školskim i odgojnim ustanovama (213-214).

Dijalogom se vjernički upoznajemo i podržavamo u humanitarnom djelovanju

Svrha dijaloga je međusobno upoznavanje, otklanjanje postojećih predrasuda i priprava za sudjelovanje u humanitarnim projektima. Iako stoljećima živimo na istom

geografsko-političkom području mi građani muslimanske, pravoslavne, katoličke i židovske vjere ne poznajemo se dovoljno. Podržavajući dobrosusjedske odnose, mi čestitamo vjerske blagdane jedni drugima, sudjelujemo kao susjedi u radostima i žalostima onih koji su uz nas a drugačiji su po vjeri, otklanjamo posljedice prirodnih katastrofa. Ali ne pokazujemo volje da dublje upoznamo jedni druge. Prije svega, nema dovoljno stručne i dobronamjerne literature u kojoj bismo druge upoznavali na način razumljiv i nama koji nismo članovi dotiče vjerske zajednice. Znam da u velikim zemljama, na engleskom, talijanskom, francuskom, njemačkom postoje brošure ili knjige u kojima je islam predstavljen kršćanima i kršćanstvo muslimanima – bez prozelitizma i vrijeđanja. Kod nas takvih članaka i djela još nema. Trebalo bi da naši vjerski starješine imenuju mješovite komisije religijskih pedagoga i teologa koji bi radili na nacrtu takvih knjiga te izrađeni tekst predložili na tiskanje i javno upotrebljavanje. Međutim, privatnim i institucionaliziranim dijalogom možemo već sada njegovati iskren interes za druge u vidu sudjelovanja u humanitarnim projektima.

Želim ovo ilustrirati katastrofalnom poplavom koja je svibnju 2014. pogodila Srednju Bosnu i Bosansku Posavinu. Samo u razdoblju od 48 sati, 13. i 14. svibnja 2014, palo u nekim područjima BiH oko 150 litara kiše na kvadratni metar. Iz korita su se izlile rijeke Bosna, Drina, Sana, Vrbas i druge. Poplavljena su brojna mjesta u 16 općina, poginula je 21 osoba, dvije se vode kao nestale, za desetke tisuća onih kojima su kuće porušene ili ugrožene trebalo je hitno naći novi smještaj. Direktno ili indirektno štete od poplave pogodile su oko milijun i po građana BiH, svih narodnosti i svih vjera. U proces humanitarnog pomaganja uključile su se općinske te federalne vlasti kao i vlasti RS. Počela je pristizati pomoć stranih vlada i humanitarnih organizacija. Od religijskih institucija, među onima koji su se

uključili u prikupljanje pomoći bili su Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Caritas Biskupske konferencije BiH, Merhamet, Rijaset IZ BiH. O svemu ovome postoji članak ”Poplave u BiH 2014.” koji je i danas dostupan na internetu (uvid 20. 11. 2016.). Među pogođenim mjestima bio je i Bos. Šamac u kojem je sjedište katoličke župe istoga imena. Tamošnji župnik Josip Janjić izvijestio me u razgovoru 20. studenog da je u župnoj kući i crkvi voda bila visoka oko 120 cm, da se zadržala 15 dana, da je od vlage stradao namještaj i odjeća. Zahvalan je dobrovoljcima iz Županje i Vinkovaca koji su ugroženim domaćinstvima dovozili pitku vodu i hranu, očito prema smjernicama lokalne vlasti. Također je zahvalan vladi RS za pomoć župskom domaćinstvu u visini od KM 5000 ali žali što nisu mogli ništa izdvojiti za obnovu oštećene crkve. Kada je kardinal Puljić 17. svibnja obilazio tu stradalu župu, župnik Janjić nije se mogao dolično obući, jer mu je odijelo još bilo smočeno. Deset župnika šamačkog dekanata uputili su apel javnosti 25. svibnja 2014. povodom stradanja njihovih župa u kojem zahvaljuju za pomoć do tada dostavljenu. Mole svoje vjernike da ne gomilaju nepotrebne zalihe hrane dok drugima nedostaje osnovno za život te potiču predstavnike vlasti da pomoć koja pristiže u državu BiH razmjerno katastrofi stigne i u hrvatske katoličke župe toga područja. Tih dana i mjeseci doživjeli smo da je zajednička nevolja zblížila građane različitih nacionalnosti i vjera koji su brzo naučili organizirano odgovarati na zajedničke opasnosti i pridonositi zajedničkom dobru.

Ako u pojedinoj školi etničke i religijske većine postoji i učenici manjinskog identiteta, vjeroučitelji bi zajedno s ostalim nastavnicima trebali kod ”svoje” većine stvarati duhovni prostor za poštivanje manjinskih članova razredne i školske zajednice. Znam da pojedini vjeroučitelji, na zamolbu roditelja takvih manjinskih đaka, dopuštaju da ti učenici mogu ponegdje mirno sjediti u razredu i za vrijeme konfesionalnog vjeronauka,

kako dijete ne bi besposleno lutalo po školi ili dvorištu. Znam za slučaj da je katolički osnovac u Goraždu ostajao po želji majke na muslimanskom satu vjeronauka. Dok je na toj školi radio vjeroučitelj s kojim je majka osobno kontaktirala, bilo je sve u redu. Međutim, kad je nastupio novi vjeroučitelj a nije bio obaviješten o posebnom položaju dotičnog učenika, počeo ga je ispitivati kao da je musliman. Dječak se obratio svome župniku i afera je brzo normalizirana.

Dijaloškim primjerom i poučavanjem vjeroučitelji bi trebali svojim đacima i njihovim roditeljima u pluralnom građanskom društvu pokazivati da možemo prakticirati slobodu religije bez vrijeđanja onih koji su među nama drugačiji. Vjera

nam je dodatni motiv da tuđe poštujuemo a svoje držimo. Onima koji se žučno bore za istiskanje konfesionalnog vjeronauka iz državnih škola, dijalogom i suradnjom na humanitarnim projektima dokazujemo da konfesionalni vjeronauk ne stvara podjele među učenicima nego ih utvrđuje u njihovu identitetu i osposobljava za konstruktivno življenje u pluralnom društvu. Nitko od nas nije mogao birati obitelj u kojoj će se roditi i razvijati, a time ni svoju nacionalnost i obiteljsku religiju. Preostaje da tokom školovanja dublje upoznajemo svoj identitet i naučimo poštivati identitet drugih. U demokratskoj i pluralnoj državi razlike ne bi smjele biti promatrane kao nešto loše i diskriminirajuće.

Pitanja za rad po skupinama ili za osobno razmišljanje:

1. Kako vrednujem svoje iskustvo djelovanja među nastavnicima i učenicima koji su drugačiji po vjeri?
2. Kako u glavama i srcima svojih učenika stvaram prostor za razumijevanje i poštivanje drugačijih?
3. Kojim se udžbenicima ili člancima služim da "druge" prikažem "svojima"? Pozivam li vjeroučitelja drugih da mojima predstavi neku temu iz svoje vjere? Odazivam li se na eventualne pozive drugih?
4. Kako odgovaram na optužbe da konfesionalni vjeronauk razdvaja učenike iste škole?

Literatura

Biblija, katolički prijevod i komentar: *Novi zavjet s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije*, Zagreb 1992.

Stari zavjet s uvodima i bilješkama Ekumenskog prijevoda Biblije, Zagreb 2011.

Biblija, pravoslavni prijevod:

Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zaveta, Glas Crkve, Šabac 2005. s četiri geografske karte u boji zemalja u kojima su se odvijali biblijski događaji. U knjigu je uvršten prijevod Staroga zavjeta od Đure Daničića a Novoga zavjeta od Vuka Karadžića. Obojica su preveli na srpski 19. Stoljeća s njemačkog, tako da su teolozi SPC Vukov Novi zavjet sravnili s grčkim izvornikom god. 1984. za uporabu u SPC, a Stari zavjet popravili prema prijevodima Svetog vladike Nikolaja.

Catherine L. Albanese, *Amerika: religije i religija*, Sarajevo 2004, (s engleskog preveli Enes Karić i Rešid Hafizović; sociologinja religije koja istražuje prisutnost religija u javnom prostoru Sjedinjenih Američkih Država a da to nije konfesionalna država).

Muhammed Asad, *Poruka Kur'ana. Prijevod i komentar*, Sarajevo 2004.

Radovan Bigović, *Crkva i društvo*, Beograd 2000. (ovaj autor je pravoslavni

teolog i sveštenik; knjiga sadrži slijedeće za našu temu važne članke: Pravoslavni identitet; Pokajanje, praštanje, pomirenje; Drugi i govor o drugima; Religija i mladi; Pravoslavlje i verska tolerancija).

Maurice Borrman, *Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana*, Zagreb 1984.

Marko P. Đurić, "Ekstremizam kao naša zajednička sudbina", u: *Svijet bez nasilja i ekstremizma. Zbornik radova Međunarodnog simpozija održanog 10. 12. 2014. godine u Sarajevu*, Sarajevo, 2015, 35-45.

Marko P. Đurić, *Biblijom i Kur'anom do jednoga Boga Stvoritelja*, Sarajevo 2016.

Joachim Gnilka, *Biblija i Kur'an. Što ih povezuje, što razdvaja*, Zagreb 2007.

Muhammed Husejn Hejkel, *Život Muhammeda, a. s.*, Sarajevo 2004.

Mutlak Rašid el-Karavi, *Uloga islama u jačanju svjetskog mira. Razmišljanja o odnosu prema drugima, o saradnji civilizacija i mirnom suživotu*, Sarajevo 2012.

Fikret Karčić, *Studije o šerijatskom pravu i institucijama. Drugo dopunjeno izdanje*, Sarajevo 2011.

Enes Karić, *Tužne rasprave*, Sarajevo 2016. (knjiga sadrži različite autorove članke od kojih su za našu

temu zanimljivi sijedeći: Kako o islamu govoriti u Bosni Hercegovini; Evropska unija je projekt nade za Bosnu i Hercegovinu; Kršćanski istok i islamski zapad; Islam nije religija nasilja).

Adel Th. Khoury (priredio), *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam*, Zagreb 2007.

Ina Merdjanova i Patrice Brodeur, *Religija kao pokretač razgovora. Među-religijski dijalog za izgradnju mira na Balkanu*, Sarajevo 2014.

Aid Smajić, *Bosna i Hercegovina u potrazi za građanskom kulturom javne odgovornosti. Uloga vjerskog obrazovanja u javnim školama* (internetski uvid 22. 11. 2016.)

Eli Tauber, *Ilustrovani leksikon judaizma. Istorija, religija i običaji*, Sarajevo 2007.

Miroslav Volf, *Javna vjera. Kršćani i opće dobro*, Rijeka 2011.

Zajednička riječ za nas i vas, Sarajevo 2010. (prijevod Otvorenog pisma muslimanskih čelnika papi Benediktu i drugim kršćanskim poglavarima god. 2007, s popratnim dokumentima).

Mato Zovkić, "Odgoj za ekološku etiku i duhovnost prema Enciklici o skrbi za zajednički dom Pape Franje", u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 4/2016, 4-10.

الموجز

الحوار بين الأديان في البوسنة والهرسك – الضرورة والإمكان

محاضرة في دورة تدريبية لمعلمي التربية الدينية أقيمت في مكتبة الغازي

خسروبك في سراييفو بتاريخ ٦٢ نوفمبر ٢٠١٦

ماتوزوفكييتش

يناقش الكاتب في هذا المقال – بناء على تجربته الطويلة – ضرورة الحوار بين الأديان في البوسنة والهرسك وإمكان تحقيقه. يلفت الكاتب الانتباه في الجزء الأول إلى “إعلان الأديان حول الإنسانية المشتركة” الموقع في المملكة المتحدة في سبتمبر سنة ٢٠١٦، والذي يقوم على الخبرة والتجربة الحوارية الجيدة في بريطانيا. والبيان مخصص للعمل مع تلاميذ المدارس الابتدائية والثانوية والمجموعات الدينية المحلية في الصلوات واللقاءات الرعوية. وفي الجزء الثاني يعرض الكاتب التعاون الممكن والضروري في مجال تنمية الوعي البيئي عند التلاميذ في البوسنة والهرسك، والذي يحظى بشيء من الاهتمام في مناهج وكتب التعليم الديني، باعتباره أحد أشكال التعاون المشترك. كما يؤكد المقال على أن الغرض من الحوار هو التعارف وإزالة أنماط التحامل الموجودة، والإعداد للمشاركة في المشاريع الإنسانية، وبأنه ينبغي على معلمي التربية الدينية من خلال أمثلة الحوار وتعليم التلاميذ وآبائهم، أن يظهروا إمكان تطبيق حرية المعتقد في مجتمع مدني تعددي، بدون التجريح بأولئك الذين يعيشون بيننا ولكنهم يختلفون عنا.

الكلمات الرئيسية: الحوار بين الأديان في البوسنة والهرسك، “إعلان الأديان حول الإنسانية المشتركة”، معلمو التربية الدينية، الأخلاق البيئية، التعارف بين الناس.

Summary

THE NEED FOR AND THE PROSPECTS OF INTERRELIGIOUS DIALOGUE IN B&H

A lecture delivered at a seminar in Gazi Husrev-bey Library in Sarajevo, 26th November, 2016

Mato Zovkić

In this article the author, on the basis of his long experience, analyses the need for and the possibilities of interreligious dialogue in B&H. In the first part of the article he discusses *The Declaration on a Shared Humanity* signed in the United Kingdom in September 2016, by religious leaders from around the world. The declaration is based upon good practice and experience of interfaith dialogues and cooperation in Britain and is intended to be used in teaching students of primary and secondary schools as well as by religious communities in prayers and pastoral gatherings. In the second part of the article the author presents prospects and the need for cooperation in the field of developing environmental awareness in B&H students, a topic which to a certain degree is part of the textbooks and plans and programs of the religious studies. The article also points out that the purpose of a dialogue is learning about the other, overcoming existing prejudices and preparation for taking part in joint humanitarian projects. It is essential that teachers of religious studies practice and teach dialogue in order to show students and their parents that it is possible to practice religious freedom in pluralistic society without offending those who are amongst us different.

Key words: interfaith dialogue in B&H, *Declaration on a Shared Humanity*, teachers of religious studies, environmental ethics, getting to know each other